

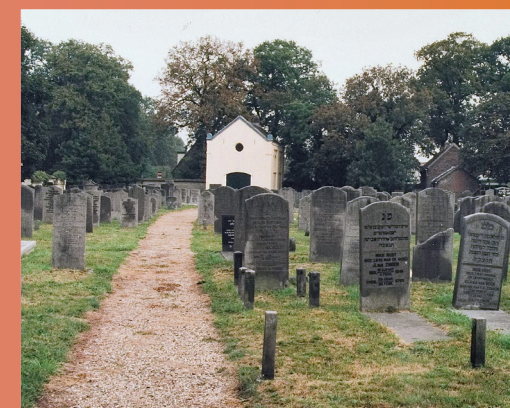
JAN H. LODEWIJKS

Een
kwantitatieve
analyse

De Joodse Amersfoorters 1941-1945

FLEHITE HISTORISCH
JAARBOEK 2023

Bij mijn eerdere onderzoek naar het aantal Joden in Amersfoort tijdens de Duitse bezetting, naar het aantal slachtoffers en hun doodsoorzaak bleken de beschikbare bronnen niet eenduidig.¹ De cijfers zijn geactualiseerd en aangevuld met nieuwe inzichten.

Israëlitische begraafplaats Soesterweg Amersfoort.

Archief Eemland MOA001000757,
foto Monumentenzorg

Ontvangen leges voor de uitreiking van aanmeldings- bewijzen aangevolgd verordening 6/1941						
281	Hilger	Anita Elisabeth	18Aug07	G I	f	272,--
	(geh.m. G C A Schrijvers)					1,--
282	Hilversum	Anna	25Jan08	J		1,--
	(geh.m. B Vos)					
283	Hilversum	Emanuel	60Oct10	J		1,--
284	Hilversum	Grietje	22Dec80	J		1,--
	(geh.m. I de Groot)					
285	Hilversum	Hartog	23Jul98	J		1,--
286	"	Jacob	17Mrt97	J		1,--
287	"	Jentje	6Sep32	J		1,--
288	"	Jentje	6Jul33	J		1,--
289	"	Jentje	22Mrt37	J		1,--
290	Hilversum	Mietje	27Jan68	J x		1,--
	(wed. M Schreuders)					
291	Hilversum	Nathan	22Nov73	J		1,--
292	"	Nathan	1Aug22	J		1,--
293	"	Nathan	15Dec38	J		1,--
294	"	Philip	14Sep07	J		1,--
295	"	Sara	10Feb26	J		1,--
296	Hirsch	Gertrude	30Jan85	J		1,--
	(geh.m. S Bermann)					
297	Hirsch	Klara Sara	23Jul88	J		1,--
	(geh.m. S Gimnich)					
298	van der Hoeden	Jacob	6Apr24	J		1,--
299	"	Jozeph	23Feb86	J		1,--
300	Hoek	Sara	5Jul73	J		1,--
301	Hollaender	Heinz	22Jul11	J & I		1,--
302	Hoogervorst	Henri Adriaan	11Feb16	G II		1,--
303	van Hoorn	Grietje	4Jul89	J		1,--
	(geh.m. S Minoo)					
304	Horneman	Reeltje Marlina	16Apr10	J		1,--
	(geh.m. A Hartz)					
305	ter Horst	Leendert	30Jan14	G I		1,--
306	"	Lena	6Feb21	G I		1,--
307	van der Horst	Jentje	15Aug67	J		1,--
	(geh.m. N Hilversum)					
308	van der Horst	Jet	19Jun09	J		1,--
	(geh.m. S Klein)					
309	Houtkruizer	Abraham	1Mei78	J		1,--
310	Hurwits	Sophia	4Jan69	J		1,--
	(geh.m. J Engelsman)					
311	Italie	Alida Esther	27Apr24	J		1,--
312	"	Arthur	1Apr93	J		1,--
313	"	Hetty Jeannette	16Dec25	J		1,--
314	Jacobs	Helene	19Apr34	G I		1,--
315	"	Luise	28Mrt33	G I		1,--
316	Jany	Eva Ruth Flora	11Dec12	J		1,--
317	Jarosch	Alfons	14Apr91	J & I		1,--
318	Jellinek	Frans	18Jul25	J		1,--
319	"	Josef	10Oct30	J		1,--
320	"	Paul	31Oct97	J		1,--
					f	310,--

- Jan H. Lodewijks, 'Vier Joodse Amersfoortse gemeenteambtenaren op 1 maart 1941 op Duits bevel ontslagen', *Flehite* 20 (2019) 84-112, ald. 110-111
- Veel informatie is vóór 2018 al verzameld. O.a. bij het CBG/Centrum voor Familie-geschiedenis en het Bureau Vestigings-register, beide in Den Haag, kan (onder condities) tegen betaling een kopie van een persoonskaart van een overledene worden aangevraagd.
- <https://arolsen-archives.org>, Internationaal archief- en documentatiecentrum over slachtoffers van vervolging, dwang-arbeid en genocide door nazi-Duitsland, in Bad Arolsen.
- Deze nazi-indeling wijkt af van die binnen het Jodendom: iemand is Jood indien geboren uit een Joodse moeder, of door bekering tot het Jodendom is toegelaten.
- De *Gedenkrol* in Archief Eemland (AE) (<https://gedenkrol.archiefemland.nl>), het bestand van de Stichting Herdenkingsstenen Amersfoort (SHA) (<https://www.herdenkingsstenenamersfoort.nl>) en namen in Bijlage II van: Kees Ribbens, *Zullen wij nog terugkeeren....? de jodenvervolgving in Amersfoort tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Amersfoort, 2002).
- Zijn registratiecategorie is weliswaar gewijzigd van GII naar GI (zie hierna).
- Zie voetnoot 2 over de toegankelijkheid van bevolkingsregisters.

Gezien het onderwerp van het eerdere artikel uit 2019 kon het onderzoek destijds slechts beperkt zijn. Een aantal vragen bleef toen openstaan: waar woonden de Joodse Amersfoorters, wie zijn wanneer in welke nazikampen vermoord, wie zijn in Nederland door welke oorzaak overleden, wie hebben de oorlog en wie van hen hebben de nazikampen overleefd? Hoeveel niet-Nederlandse Joden woonden in Amersfoort? Verder bestond beperkt inzicht in het lot van de gemengd gehuwden en was het aantal ondergedoken Joden onbekend. En een prangende vraag bleef toen hangen: waarom

is een gemeentelijke registratie van de Joden, op basis van de Duitse categorisering naar hun aantal Joodse grootouders, bij 25 personen handmatig gewijzigd, al tijdens de Duitse bezetting?

De archieven met bevolkingsregisters en overlijdensgegevens uit de onderzoeksperiode zijn sinds 2018, om privacy-reden, pas weer in 2046 toegankelijk.² Sinds 2020 is de cartotheek van de *Joodsche Raad* openbaar en digitaal beschikbaar in de *Arolsen Archieven* in Duitsland. Deze belangrijke primaire bron toont persoonsinformatie die in deze vorm nog niet voorhanden was.³

Vanaf 2020 is verder detailonderzoek verricht. De correcties in de gemeentelijke registratie zijn onderzocht en raadpleging van *Arolsen* leidde tot nieuwe inzichten. Door het detailonderzoek worden kwantitatieve overzichten en analyses over de Joodse Amersfoortse bevolking gegeven, vanuit verschillende gezichtspunten. In die overzichten zal de hierna aangegeven categorisering en definiëring worden aangehouden:

Duitse categorisering⁴

Op grond van een Duitse verordening moesten de Joden vanaf begin 1941 worden ingedeeld en geregistreerd in drie categorieën, met een letter- en nummerduiding:

- J, zij die drie of meer Joodse grootouders hadden, de *voljoden*
- GI, met twee Joodse grootouders, de *halfjoden*
- GII, met één Joodse grootouder, de *kwartjoden*

Definiëring slachtofferschap

- Shoahslachtoffers* zijn in Amersfoort gedomicileerde Joden, die zijn gedeporteerd naar de nazikampen en daar zijn vermoord of gestorven.
- Niet-Shoahslachtoffers* zijn in Amersfoort gedomicileerde Joden die in Nederland, door verschillende doodsoorzaken, tijdens de oorlog zijn gestorven of die de oorlog hebben overleefd.

Dat neemt niet weg dat alle Joden ten gevolge van de door de Duitsers uitgevaardigde verordeningen en uitvoeringsmaatregelen, slachtoffer waren van de *Jodenvervolgving*.

Kwantitatieve analyse

De analyse is vooral kwantitatief, zonder persoonlijke 'verhalen' of bijvoorbeeld sociaal-economische duidingen. De nadruk ligt op een analyse van het aantal Amersfoortse voljoden. Gegevens zijn meestal samengevoegd. Een enkele keer worden namen genoemd of wordt verwezen naar openbare gegevens.⁵

Verder is van de personen in categorie GI en GII ook een analyse gemaakt. Zij waren in algemene zin gevrijwaard van deportatie naar de nazikampen, maar er waren uitzonderingen. Bij GI was één Shoahslachtoffer en vijf personen hebben de nazikampen overleefd. In de categorie GII was niemand Shoahslachtoffer; wel overleefde één man verschillende nazikampen.⁶

Gemengd gehuwden waren voljoodse mannen en vrouwen die met een niet-Joodse partner waren getrouwd. Zij waren in algemene zin ook gevrijwaard van deportatie. Maar enkelen zijn, evenals van de half- en kwartjoden, soms opgepakt voor 'illegale' activiteiten, na verraad of om andere reden. Drie gemengd gehuwden waren Shoahslachtoffer, drie keerden terug uit Westerbork en twee hebben Auschwitz overleefd.

Hoevelen?

Registratie vanaf februari 1941

Op 10 januari 1941 vaardigde de Duitse bezetter Verordening 6/1941 uit, met daarin de aanmeldingsplicht voor personen van *Joodschen bloede*. Zij moesten zich schriftelijk melden bij hun woon-gemeente, middels een naar waarheid ondertekend formulier. De uitreiking van een aanmeldingsbewijs kostte één gulden leges, maar als men *minvermogen*d was werd dat verminderd tot 50 cent of werd vrijstelling verleend. De helft van de leges werd vervolgens naar 'Den Haag' overgemaakt. De gemeente moest van de aanmeldingen aantekening houden in het bevolkings- of het verblijfsregister.⁷

De schriftelijke aanmelding moest binnen vier weken na de inwerkingtreding van de verordening worden gedaan; dat was op de veertiende dag na de afkondiging. Het niet nakomen van de verplichting tot aanmelding werd als een misdrijf beschouwd;

- 8 Overzicht Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters mei 1941 (met aanvulling in augustus), NIOD, Archief 020 Verwaltung und Justiz, inv. nr. 14.
- 9 De registratie in Amersfoort liep door tot en met december 1944.
- 10 In het legesregister staan 30 nihil-opgaven: 15 J, van wie 13 stateloos (zie hierna), 13 GI en 2 GII en vijf reducties (3 GI en 2 GII). Met uitzondering van Jansje van Gelderen (GI, nihil-opgave), staan deze minvermogenen ook in een aparte lijst: AE, stads- c.q. gemeentebestuur Amersfoort 1811-1945 (bnr 0002.01), inv. nr. 4367. Verdeling van hen over de woonwijken (zie woonwijkindeling hierna): Bergkwartier (1 J, 6 GI, 2 GII), Leusderkwartier (3 J, van wie 2 stateloos en 4 GI), Vermeerkwartier (11 J, allen stateloos), Centrum (1 GI en 2 GII), Soesterkwartier (5 GI).
- 11 De lijst noemt 769 namen, maar de naam van één persoon met een vraagteken bij de registratiecategorie en met de aantekening *terugontvangen April 1942 niet aanmeldingsplichtig*, is doorgehaald. Deze persoon is in de analyse buiten beschouwing gelaten.
- 12 AE, stads- c.q. gemeentebestuur Amersfoort 1811-1945 (bnr 0002.01), inv. nr. 4367. De bijbehorende circulaire aan de burgemeesters voor de uitvoering van de verordening, is van 16/1/1941. De registratie begon vanaf februari 1941. Daarom is het detailonderzoek vanaf die datum en zijn de geregistreerden als Joodse Amersfoortse inwoners voor deze analyse beschouwd. Zeven van hen zijn kort na het begin van de registratie verhuisd. Zij worden verderop genoemd en geduid binnen de analyse. Deze verhuizingen vonden plaats vóórdat vanaf begin 1942 de gedwongen verhuizing (en concentratie) begon van provinciale Joden vanuit hun woonadres (*domicilie*) naar adressen in Amsterdam. Er zijn mogelijk enkele (nu nog onbekende) verhuismutaties geweest, maar dat aantal acht ik verwaarloosbaar klein voor de analyse.
- 13 Zie voor achtergronden, afhandeling en uitkomsten van deze herzieningsverzoeken, het proefschrift van C.P. van den Boomgaard, *Voor de nazi's geen Jood: hoe ruim 2500 Joden door ontduiking van rassenvoorschriften aan de deportaties zijn ontkomen* (Amsterdam, 2019); digitaal op internet (in 2023) <https://hdl.handle.net/11245.1/795af2f7-5159-4ed4-a831-c296a14331b3>

hierop stond een gevangenisstraf van ten hoogste vijf jaar en verbeurdverklaring van vermogen. Na registratie ontving men een *Bewijs van aanmelding*, waarop o.a. het aantal Joodse grootouders stond aangegeven. Dit moest bij het persoonsbewijs worden gedragen. Omdat aanmelding in verschillende gevallen werd 'vergeten' of men het bewijs niet bij zich droeg, werd het opsporen van Joden bemoeilijkt. Daarom gaf politiechef Rauter op 3 juli de opdracht om op de persoonsbewijzen van de Joden twee maal een grote letter J aan te brengen. De Joden moesten zich daartoe na korte tijd wéér bij de gemeente melden. Vanaf september werd het reizen en verhuizen zonder vergunning voor Joden verboden en ingaande 3 mei 1942 waren voljoden (en halfjoden gehuwd met een voljoodse partner) verplicht de gele Jodenster zichtbaar op hun kleding te dragen. Deze maatregelen maakten opsporing door de Duitsers steeds eenvoudiger.

In augustus 1941 telde de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters 160.513 aanmeldingen.⁸ De gemeente Amersfoort heeft vanaf februari een getypte alfabetische registratielijst aangelegd van de leges die per persoon bij de aanmelding was ontvangen.⁹ Een reductie van de leges of een nihil-opgave betrof de 35 *minvermogenen*.¹⁰ De lijst telt 768 namen.¹¹ De registratielijst heet verder *legesregister* en de 768 Joden die zich hadden aangemeld, worden *geregistreerden* genoemd.¹² In tabel 1 wordt het percentage aanmeldingen per categorie in Amersfoort vergeleken met de landelijke cijfers, zoals vastgesteld door de Rijksinspectie in augustus 1941.

Het aantal aanmeldingen in Amersfoort tussen augustus 1941 en december 1942, betrof nog 20 personen (13 J, 4 GI en 3 GII, van wie 16 kinderen/baby's). Vanaf 1943, toen nog weinig Joden in de stad woonden, zijn negen halfjoden geregistreerd, van wie acht baby's (zes van gemengd gehuwde ouders).

De Amersfoortse verhoudingsgetallen komen *grosso modo* overeen met de landelijke. Hier is geen verder onderzoek naar gedaan.

tabel 1

Aanmeldingen/registraties, landelijk en in Amersfoort

categorie	landelijk		Amersfoort			
	augustus 1941		augustus 1941		december 1944	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%
J	140.245	87,3	638	86,3	651	84,8
GI	14.549	9,1	76	10,3	89	11,6
GII	5.719	3,6	25	3,4	28	3,6
totaal	160.513	100	739	100	768	100

Calmeyer-dossiers

De Duitser Hans-Georg Calmeyer was hoofd van de *Entscheidungsstelle* van de *Abteilung Innere Verwaltung* in bezet Nederland. Hij was belast met de behandeling van verzoeken om herziening van de registratie als Jood.¹³ In het legesregister zijn bij 25 personen handmatig (ambtelijk) correcties aangebracht in de registratiecategorie of is de naam doorgehaald. Zie tabel 2.

Het was onbevredigend niet te weten wat de reden was van deze correcties. Het vermoeden groeide dat deze door de gemeente waren aangebracht na een besluit van Calmeyer over herzieningsverzoeken betreffende opgaven over *Jood-schen bloede*. Dat bleek inderdaad het geval te zijn.

De namen van deze 25 personen zijn voorgelegd aan het CBG/Centrum voor Familiegesciedenis in Den Haag. De vertrouwelijke Calmeyer-

dossiers berusten aldaar en er werd toestemming tot inzage gegeven. Van vijftien van deze personen bestaan dossiers. Het onderzoek was vooral gericht op de dertien correcties aangaande de voljoden. Van tien van de dertien zijn persoonlijke dossiers aanwezig. Van de persoon met correctie van GI naar J bestaat geen dossier (zie hierna onder *Gemengd gehuwden*). Van de overige correcties bij de halfjoden bestaan twee dossiers en van de correcties bij de kwartjoden drie. Deze vijf dossiers zijn niet ingezien (correcties zijn o.a. herleidbaar via een ouder).¹⁴

Uit de literatuur is bekend dat bij een verzoek om herziening van de registratie, niet altijd gebruik werd gemaakt van correcte argumentatie en van het juiste bewijsmateriaal over de afstamming. Valse verklaringen en vals bewijsmateriaal werden dikwijls aan de *Entscheidungsstelle* voorgelegd.

tabel 2

Aantal en aard van de correcties in het legesregister

van categorie	naar categorie			doorhaling	totaal correcties
	J	GI	GII		
J	–	11	1	1	13
GI	1	–	2	2	5
GII	–	3	–	3	6
?	–	–	–	1	1
totaal	1	14	3	7	25
		18			

tabel 3
Shoahslachtoffers en niet-Shoahslachtoffers (exclusief correcties)

Shoahslachtoffers			niet-Shoahslachtoffers		
geregistreerd			niet-geregistreerd		
J	GI	GII	J	GI	GII
319	1	geen	18*	geen	geen
320			18		
338					

totaal 790 (671 J, 91 GI, 28 GII), waarvan geregistreerd: 761 (644 J, 89 GI, 28 GII) en niet-geregistreerd: 29 (27 J, 2 GI)

Shoahslachtoffers en niet-Shoahslachtoffers (inclusief correcties)

Shoahslachtoffers			niet-Shoahslachtoffers		
geregistreerd			niet-geregistreerd		
J	GI	GII	J	GI	GII
319	1	geen	18*	geen	geen
320			18		
338					

totaal 784 (659 J, 100 GI, 25 GII), waarvan geregistreerd: 755 (632 J, 98 GI, 25 GII) en niet-geregistreerd: 29 (27 J, 2 GI)

* Inclusief twee in Westerbork geboren.

Het is ondoenlijk de antropologische of genealogische informatie in de dossiers op correctheid te controleren. Ook valt de juistheid niet vast te stellen van getuigenverklaringen, soms notarieel vastgelegd. Het gaat dan over ‘arische’ afstamming, buitenechtelijke verwekking, of het ‘bewijs’ dat een na een gemengd huwelijk geëcht kind geboren was uit een ‘arische’ relatie.

Calmeyers positieve besluiten over de tien personen in de geraadpleegde dossiers lijken aanne- melijk, maar de overwegingen zijn niet bekend. Soms zit echter in een dossier geen bewijsmate- riaal, maar slechts het besluit met berichtgeving aan de gemeente Amersfoort. Niet alleen over de correcties als gevolg van besluiten over personen in de onderzochte dossiers, maar over alle correc- ties kan evenwel geen waarheidsoordeel worden gegeven. Daarom staan in dit artikel twee analyse-

resultaten, één vanuit de oorspronkelijke getypte opgave in het legesregister en één met de analyse- uitkomsten inclusief de ‘honorering’ van de 25 handmatige correcties.

Van de 25 personen bij wie correcties in de re- gistratie zijn aangebracht, is niemand als Shoah- slachtoffer gestorven. Één persoon (correctie van J naar GI) is op grond van een Calmeyer-besluit uit kamp Westerbork ontslagen en één was kamp- overlevende (correctie van GII naar GI).

Aangemeld: wel, niet of verkeerd?

Uit mijn onderzoek is gebleken dat 25 voljoodse inwoners van Amersfoort niet in het legesregister staan. Mogelijk is Verordening 6/1941 tot aanmel- ding genegeerd, of was er sprake van ‘nalatigheid’. Of was er nog een andere reden? De administra- tieve procedure is mij onbekend, maar ik stel de volgende hypothese. Het is zeer opmerkelijk dat 23 van deze 25 voljoden vanaf eind maart 1941 tot begin 1942 naar Amersfoort waren verhuisd, enke- len door huwelijk. Mogelijk konden deze nieuwe bewoners daarom al in het bezit zijn van een Bewijs van aanmelding (met daarop het aantal Joodse grootouders) uit hun vorige woonplaats en konden die gegevens, na aankomst in Amersfoort, bij regis- tratie in de lokale bevolkingsadministratie worden ‘verwerkt’. Waarschijnlijk is dat een reden waarom zij niet in het legesregister staan (zie ook bijlage 1).

Onderzoekster Van den Boomgaard heeft in 2019 aandacht besteed aan dit onderwerp, ook in kwantitatieve zin. Zij stelt dat de motivatie van de mensen om zich niet te melden heel verschillend was. Sommigen konden dit niet vanwege verblijf in het buitenland, op zee of in het ziekenhuis, een enkeling was gestorven en verschillende mensen deden het voorkomen niet van de aanmeldings- verordening op de hoogte te zijn geweest. Anderen gingen ervan uit dat kinderen niet aangemeld hoef- den te worden.¹⁵ Valt voor Amersfoort in kwantita- tieve zin hierover iets te zeggen?

Over het aantal Joden dat zich niet of verkeerd had aangemeld is het volgende geschreven. Lou de Jong stelde al in 1972: ‘Er waren maar weinigen die zich aan die verplichting onttrokken, in het gehele land (aldus onze indruk) vermoedelijk niet meer dan enkele tientallen volle Joden’.¹⁶ Van den

Boomgaard citeerde eerst Houwink ten Cate, die in 1989 het aantal niet-aanmelders op enkele hon- derden schatte.¹⁷

Vervolgens stelt zij ‘dat vanwege de kwaliteit van de Nederlandse bevolkingsregistratie en de ambtelijke medewerking aan de aanmelding van de Joden, het er echter op lijkt dat er maar weinig Joden waren die het aan hebben gedurfd om zich verkeerd of helemaal niet aan te melden’.¹⁸ Verder- op wordt zij concreet op basis van haar berekening betreffende de gemeente Den Haag, en schrijft: ‘De veronderstelling dat 2% van de Joden zich met- een in 1941 niet of verkeerd had aangemeld, lijkt voorstelbaar. Het zou dan in geheel Nederland op basis van de 2% naar schatting om een aantal van zo’n 3000 personen zijn gegaan’.¹⁹ Hierna wordt ge- tracht, met bovenstaande informatie, het aantal niet en verkeerd aangemelde Amersfoortse vol- joden te duiden.

Eerder werd aangegeven dat in het legesregis- ter bij veertien Amersfoortse voljoden handmatig correcties waren aangebracht in de oorspronkelijke aanmeldingen (13 J-GI en 1 GI-J). De betrokken per- sonen beschouw ik, gezien de raadpleging van de Calmeyer-dossiers, als verkeerd aangemelden. Samen met de 25 niet aangemelde voljoodse inwo- ners is dat 39 niet en verkeerd aangemelden. Bij toepassing van de 2%-veronderstelling van Van den Boomgaard zou dat betekenen dat Amersfoort des- tijds 1.950 (50x39) voljoodse inwoners zou hebben geteld, hetgeen niet juist is.

In het legesregister staan 651 voljoden, waar- onder de veertien verkeerd aangemelden. Samen met die 25 niet-aangemelden is dat 676 voljoden. Bij toepassing van de 2%-veronderstelling betekent dat dertien (2% van 676) niet en verkeerd aange- melde voljoden. Het waren echter 39 van de 676, dus 5,8%. Onder de aanname dat de genoemde 23 ‘nieuwe’ bewoners in het bezit waren van een Be- wijs van aanmelding uit hun vorige woonplaats, be- tekent dit 16 van de 676: 2,3%. Dit percentage komt redelijk overeen met de veronderstelling van Van den Boomgaard. Omdat zij geen gemiddelde of een spreiding noemt, er geen vergelijkingsmateri- aal is, en door de afwezigheid van bewijs over niet- vermelding in het legesregister, zal eventueel na- der onderzoek meer duidelijkheid kunnen geven.

14 Over ontbrekende en incomplete dos- siers, Van den Boomgaard, Geen jood 16, 124. Doorhaling van namen in het leges- register is zeer waarschijnlijk steeds het gevolg geweest van het Calmeyer-besluit: niet aanmeldingsplichtig (i.e. geen Joodse afstamming).

15 Van den Boomgaard, Geen jood 81

16 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag, 1972) IV 875

17 Van den Boomgaard, Geen jood 78

18 *Idem* 87

19 *Idem* 99

tabel 4
Door SHA nieuw gevonden Shoahslachtoffers

naam	geboren	overleden
Victor Jochanan Buzaglo*	Westerbork 7/7/1943	Auschwitz 25/10/1944
Rose Henny Dwinger-Cohen	Den Haag 18/2/1921	Auschwitz 12/2/1943
Abraham Frenkel	Middelharnis 9/7/1920	Auschwitz 30/9/1942
Elisabeth Frenkel-Vieijra*	Amsterdam 1/3/1917	Auschwitz 30/9/1942
Jacob de Hartogh	Amsterdam 26/9/1916	Auschwitz 30/9/1942
Esther Heijmans-de Wolff*	Heusden 5/5/1877	Auschwitz 5/2/1943
Celine Kanteman-Seijffers*	Sleen 21/4/1919	Auschwitz 19/10/1942
Fritz Kirschstein	Berlijn 11/3/1889	Sobibor 9/7/1943

* Staat niet in het legesregister.

Het legesregister vergeleken met andere bronnen

Het register is de belangrijkste bron voor mijn analyse, uitgewerkt in een aantal tabellen. Daarin wordt het aantal Shoahslachtoffers en niet-Shoahslachtoffers en daarbinnen de geregistreerden en de niet-geregistreerden, per registratiecategorie (getal in kleur) weergegeven. In tabel 3 (zie p. 98) staan de aantallen zonder en met verwerking van de correcties. In bijlage 1 staan enkele toelichtingen op deze tabellen.

Drie andere belangrijke bronnen, met name van de Shoahslachtoffers, zijn: de *Gedenkrol*, het bestand van de Stichting Herdenkingsstenen Amersfoort (SHA) en het eerder vermelde boek van Kees Ribbens.

Gedenkrol in Archief Eemland

De Gedenkrol is in 1999 namens de Amersfoortse burgerij en de Raad van Kerken, aangeboden aan de Nederlands Israëlitische Gemeente Amersfoort; in 2005 volgde een aanvulling. Op de rol staan de namen van 355 *omgebrachte Joodse stadsgenoten 1940-1945*. Uit onderzoek bleek dat twee daar genoemden, Sarine Aronson als vermist (J-geregistreerd) en Engbert Edith Harmsen (GI, niet-geregistreerd), de oorlog hebben overleefd. Drie personen, Betje Lewin-Härtz, Mietje Davidson-De Hoop en Anna Benjamin-Meijer, staan tweemaal vermeld

onder verschillende namen.²⁰ Van de overige 350 zijn 330 Shoahslachtoffer. Van de 20 anderen hadden zes hun domicilie buiten Amersfoort, drie in Amsterdam, twee in Baarn en één in Soest. De doodsoorzaak van de veertien niet-Shoahslachtoffers staat in tabel 5.

Bestand Stichting Herdenkingsstenen Amersfoort SHA

Dit bestand is van recente datum en noemt 432 *medeburgers die in de Tweede Wereldoorlog door de nazi's verdreven, gedeporteerd of vermoord zijn*. Onder hen 358 Joden, van wie 337 Shoahslachtoffers.²¹ Van de 21 anderen hadden zes hun domicilie buiten Amersfoort, vijf in Amsterdam en één in Den Haag. De doodsoorzaak van de vijftien niet-Shoahslachtoffers staat in onderstaand overzicht.

Van de 337 Shoahslachtoffers in dit bestand, staan acht niet op de *Gedenkrol* en niet in Bijlage II van Ribbens; zie tabel 4. Zij zijn door mij als Shoahslachtoffers in de analyse betrokken.

Bijlage II van Ribbens

Ribbens geeft een lijst met 353 namen van *gedepor-teerde en omgekomen joodse inwoners van Amers-foort*; hieronder 330 Shoahslachtoffers. Van de 23 anderen hebben twee personen de oorlog overleefd (dezelfde als op de *Gedenkrol*). Acht hadden hun domicilie buiten Amersfoort, vijf in Amsterdam (waarvan twee overleden in Kamp Amersfoort), twee in Baarn en één in Soest.

In tabel 5 zijn de drie bestanden samengevat, mede resulterend in het totaal aantal Shoahslachtoffers. De individuele gegevens van de niet-Shoahslachtoffers e.a. zijn in de analyse verwerkt. De fusillades in Nederland worden hierna nog gedetailleerd genoemd.

Niet-Nederlandse Joden

Niet alle Joodse Amersfoorters waren Nederlander: 124 waren stateloze, gevluchte Duitse Joden, één Pool, één Engelse en drie Tsjechen (60 mannen en 69 vrouwen).²³ Allen waren voljoden, met drie cor-

20 Lodewijks, Vier Joodse 110-111
21 Zie voetnoot 22 voor het verschil met de eerder genoemde 338 Shoahslachtoffers.
22 Het in kamp Westerbork op 10/9/1943 levenloos geboren kind staat op de *Gedenkrol* en in Bijlage II van Ribbens, als N.N. de Groot. Het is ook in de analyse als Shoahslachtoffer opgenomen. Het staat niet in het SHA-bestand, maar wordt daarin wel genoemd bij de moeder, Shoahslachtoffer Elisabeth de Groot-Nooitrust. Het kind, *geboren uit Elisabeth Nooitrust*, staat zonder voornaam en geslacht in de akte van de gemeente Westerbork, bron: KWB/BS Overlijden/0167.030/1943/497 (*aanname J*, de vader is onbekend; echtgenoot Izak de Groot was op 17/3/1941 in Amersfoort verongelukt).
23 NIOD, Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort (archiefnr. 250f) inv. nr. 54, volgnrs. 16-34 (dossier over de inkwartiering van manschappen in Amersfoortse woningen, 12/9-30/11/1942). Zie ook voetnoot 40.
Enkele naoorlogse naturalisaties tot Nederlander zijn bekend (uit de *Nederlandsche Staatscourant*).

tabel 5
Samenvatting van de drie bestanden

	Gedenkrol AE	SHA-bestand	Bijlage II Ribbens	opmerkingen
aantal genoemde namen	355	358	353	
WOII overleefd	2	–	2	ten onrechte opgenomen
dubbel genoemd	3	–	–	ten onrechte opgenomen
natuurlijke dood (in NL)	3	3	3	deels verschillende namen
natuurlijke dood in onderduik (in NL)	4	3	3	deels verschillende namen
gefusilleerd (in NL)	6	6	6	dezelfde namen
doodsoorzaak onduidelijk/	1	2	1	deels verschillende namen
onbekend (in NL)				
(mogelijk) zelfdoding (in NL)	–	1	–	
niet in Amersfoort gedomicilieerd	6	6	8	deels verschillende namen
totaal niet-Shoahslachtoffers e.a.	25	21	23	
Shoahslachtoffers	330	337	330	
niet genoemde Shoahslachtoffers in:				
Gedenkrol en Bijlage II Ribbens	8		8	
SHA-bestand		1		zie voetnoot 22
totaal Shoahslachtoffers	338	338	338	dezelfde namen

▲ Israëlitische begraafplaats Soesterweg Amersfoort.
Archief Eemland MOA001000757,
foto Monumentenzorg

24 Overlijdensadvertentie in *Amersfoortsche Courant* 30/8/1941, p. 8
25 Genoemd in AE, stads- c.q. gemeentebe-
stuur Amersfoort 1811-1945 (bnr 0002.01),
inv. nr. 4007.
26 AE, archief hervormde gemeente Amers-
foort 1553-1977 (bnr 0167) inv. nr. 117. Zie
voor de positie van de *Christen-Joden* Lou
de Jong, *Tweede Wereldoorlog VI* 301 e.v.
27 Van hen waren 3 J overlevenden, 1 J en 1
GI Shoahslachtoffer. Zie voor GI ook voet-
noot 62.
28 Van hen waren 2 J en 1 GI overlevenden
en 1 J Shoahslachtoffer.
29 De classificatie natuurlijke dood is geba-
seerd op rouwadvertenties en op (inter-
pretatie van) informatie uit secundaire
bronnen. Achttien van hen zijn begraven
op de Israëlitische begraafplaats aan de
Soesterweg in Amersfoort. Bron: [https://
www.stenenarchief.nl/wp/](https://www.stenenarchief.nl/wp/) (2022).

recties van J-GI in het legesregister (van hen zijn Calmeyer-dossiers aanwezig). Van deze Joden wa-
ren 65 J Shoahslachtoffer (stateloze Duitsers en
één Tsjech) en 6 J zijn in Nederland gestorven, vier
door fusillades. Negen statelozen overleefden de
nazikampen. Vijf van de niet-Nederlandse Joden
waren gemengd gehuwd. Zij hebben de oorlog
overleefd, van wie twee de nazikampen.

Van alle Amersfoortse Joden was 16% niet-Ne-
derlands, van de voljoden 19%. Honderd en één
(78%) woonden in het Leusderkwartier, Bergkwar-
tier en Vermeerkwartier (zie verder tabel 16, p. 112).

Christen-Joden

In het eerder genoemde Overzicht Rijksinspectie
van de Bevolkingsregisters uit 1941 staat dat in Ne-
derland 700 katholieke en 1245 protestantse Joden
woonden.

In Amersfoort zijn mij twee leden van de Vrij-
Katholieke Kerk bekend: 1 GI met natuurlijke dood²⁴
en 1 J was Shoahslachtoffer.²⁵ De kerkenraad van
de Nederlandse hervormde gemeente Amersfoort
meldde einde 1942 over de mate van betrokken-
heid van elf bij naam genoemde Joden,²⁶ dat vijf
einer Christlichen Konfession angehörig waren,²⁷ en
vier ook *belijdenis des geloofs hebben afgelegd*.²⁸

Daarnaast werd over een gemengd gehuwde
vrouw verklaard dat zij *was geboren uit tot de Kerk
behorende ouders*; zij is Shoahslachtoffer. Verder
was 1 J in 1943 als lidmaat ingeschreven; hij over-
leefde.

Nazikamp en sterfjaar van
de Shoahslachtoffers

In tabel 6 staan de Shoahslachtoffers (337 J en één
GI) per nazikamp en per sterfjaar. Van de 25 perso-
nen bij *overige* wordt onder de tabel het kamp van
overlijden en sterfjaar genoemd. Daarbij is van
tien overlijdens het nazikamp onbekend en wordt
Midden-/Oost-Europa als plaats van overlijden ge-
geven. Van de 338 Shoahslachtoffers (57% vrouw
en 43% man) zijn 307 (91%) in Auschwitz en Sobibor

vermoord. De overledene in Kamp Amersfoort was
Israël van Zuiden.

In Nederland overledenen

In mijn onderzoek van 2019 noemde ik 33 Amers-
foortse voljoden die tijdens de oorlog in Neder-
land waren overleden. Na het detailonderzoek is
dat gewijzigd in 42 in Nederland na februari 1941
tot einde oorlog overleden voljoden (twee niet-
geregistreerd). Dertig van hen zijn een natuurlijke
dood gestorven (van wie vijf in onderduik), één
kwam om bij een auto-ongeluk en één overleed
door (mogelijk) zelfdoding. Van vier is de doods-
oorzaak onduidelijk/onbekend en zes zijn gefusil-
leerd.²⁹ De laatste zes zijn door de volgende daden
om het leven gebracht: één door Nederlandse

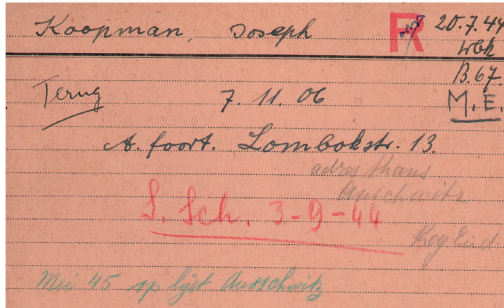
tabel 6

Aantal en percentage Shoahslachtoffers per nazikamp en sterfjaar

sterfjaar	Auschwitz	Sobibor	Westerbork	overige	aantal	%
1942	54	–	1	6	61	18,0
1943	70	134	5*	2	211	62,4
1944	48	1	–	9	58	17,2
1945	–	–	–	8	8	2,4
totaal	172 (50,9%)	135 (39,9%)	6 (1,8%)	25 (7,4%)	338	100

* Eén levenloos geborene (zie voetnoot 22).

overige nazikampen	aantal	sterfjaar
Annaberg	2	1942
Kamp Amersfoort	1	1942
Mauthausen	1	1942
Schöppinitz	1	1943
Neuengamme	2	1944
Theresienstadt	1	1944
Warschau	1	1944
Bergen-Belsen	2	1945
Buchenwald	1	1945
Gross-Rosen	2	1945
Ravensbrück	1	1945
Midden-/Oost-Europa	10	1942: 2 / 1943: 1 / 1944: 5 / 1945: 2
totaal	25	

▲ Persoonskaart Joodse Raad van Jozeph Koopman.³⁰
Arolsen Archieven

30 Wbk. 67 betekent Westerbork Barak 67. M.E. betekent *Misch-Ehe*, gemengd gehuwd. S. Sch. 3-9-44 betekent *Sammel-schutzhaft* (ook afgekort S.Sh/S.S.H.) en deportatiedatum. Een aparte categorie op de deportatielijst met gearresteerde halfjoden en gemengd gehuwden; dit was het laatste transport van Westerbork naar Auschwitz. Voor duidingen op de persoonskaarten van de Joodse Raad, zie Raymund Schütz, *Vermoedelijk op transport* (masterscriptie Leiden 2010). Op internet (2022) <https://docplayer.nl/3635725-Vermoedelijk-op-transport.html>.

31 AE, stads- c.q. gemeentebestuur Amersfoort 1811-1945 (bnr 0002.01), inv. nr. 4367.

32 www.delpher.nl, *De Volkskrant* 21/7/2004 (overleden te Den Haag).

33 www.delpher.nl, *NRC Handelsblad*, 1/5/1986 (Oegstgeest).

34 Amersfoortse adresboeken ontbreken voor 1941 en 1943-1947. In latere adresboeken komt A.L. Beker niet voor. In *Telefoonboeken Nederland 24-4-1943* (Leiden) en later, staat apotheker A.L. Beker met adres in Oegstgeest.

35 Zij wordt wel als zodanig genoemd in correspondentie Afdeling Bevolking: AE, stads- c.q. gemeentebestuur Amersfoort 1811-1945 (bnr 0002.01), inv. nr. 4370.

36 Rachel ter Horst-Schrijver (1879; zie bij *Christen-Joden*) en Benedictus Boas (1909) zijn vermoord in Auschwitz en Abraham Duits (1909) in Neuengamme.

37 Geen Calmeyer-dossier aanwezig, niet verder onderzocht. Zie voor doorhalingen voetnoot 14.

SS'ers in Nijkerk, één door Duits vuur nabij Soest, een echtpaar door Duits vuur in Zwolle en een echtpaar door het Nederlandse verzet in Sneek. De twee echtparen waren stateloze Duitse voljoden.

Gemengd gehuwden

In Archief Eemland is een getypte lijst met namen en adressen van 39 gemengd gehuwden in Amersfoort, 25 mannen en veertien vrouwen.³¹ Drie vrouwen behoeven nadere aandacht. De naam van Josina Wertheim, gehuwd met apotheker Anton Leonard Beker, is daarin namelijk doorgehaald. Zij staat wel als voljoodse vrouw in het legesregister (J, niet doorgehaald). Haar twee zonen (GI) staan eveneens daarin. In het onderzoek van 2019 is zij niet als gemengd gehuwde opgenomen. De naam A.L. Beker staat vermeld in de Amersfoortse adresboeken van 1940 en 1942. Genealogische informatie is geraadpleegd en overlijdensadvertenties van haar³² en haar echtgenoot zijn gevonden.³³ De doorhaling van Josina Wertheim houdt zeer waarschijnlijk verband met verhuizing in 1942/1943.³⁴ Deze gemengd gehuwde en haar zonen blijven in deze analyse Joodse inwoners van Amersfoort.

Bij de naam Elisabeth Stokvis-Lierens staat in de lijst een handgeschreven aantekeningetje: *geen gemengd huw meer* (in 2019 niet als gemengd gehuwd opgenomen). In het legesregister is haar re-

▼ Aptroot werd door de Amerikanen bevrijd uit de Dodentrein in Farsleben, 13/4/1945 (15 km ten noorden van Maagdenburg).
United States Holocaust Memorial Museum (USHMM)

gistratiecategorie gewijzigd van J naar GI. Van haar bestaat geen Calmeyer-dossier, wel van haar moeder, de weduwe Louise Marianna Lierens-Dribbel. Daarin staat de categorieherziening van J naar GII en die van haar dochter van J naar GI. Gezien de onmogelijkheid om ook hier een waarheidsoordeel te geven over deze correctie, blijft zij in de analyse als gemengd gehuwd opgenomen.

De correctie van GI naar J bij Sophia Kieckens-Vogel in het legesregister trekt speciale aandacht. Zij was met een niet-Joodse partner getrouwd. Deze correctie betekende dat zij gemengd gehuwd werd en daarom is bij haar twee kinderen ook een correctie aangebracht, van GII naar GI. Zij staat niet in de gemeentelijke lijst, maar is in de analyse als gemengd gehuwde opgenomen.³⁵ De analyse gaat daarom uit van 40 gemengd gehuwden (25 mannen en vijftien vrouwen).

De gemengd gehuwden waren in algemene zin gevrijwaard van deportatie, maar er waren uitzonderingen.

Onder de 40 gemengd gehuwden waren drie Shoahslachtoffers.³⁶ Eén gemengd gehuwde is in Nederland tijdens de oorlog een natuurlijke dood gestorven en de overige 36 hebben de oorlog overleefd (zie tabel 15, p. 112). Onder hen waren vijf kampoverlevenden: drie van Westerbork en twee zijn bevrijd uit Auschwitz, onder wie Jozeph (Jo) Koopman, die later Amersfoorts PvdA-wethouder (1946-1953) en Tweede Kamerlid (1953-1963) werd.

Kampoverlevenden

De cartotheek van de Joodse Raad in Arolsen geeft de mogelijkheid onderzoek te doen naar de Joodse Amersfoorters die de nazikampen hebben overleefd. Zij waren in 2019 nog niet op te sporen; slechts enkele namen waren uit secundaire bron bekend. De cartotheek is doorzocht voor de 769 personen in het legesregister (651 J, 89 GI, 28 GII en 1?) en de 27 niet-geregistreerden (25 J en 2 GI). Uit aantekeningen op de persoonskaarten in de cartotheek (in het bijzonder de naoorlogse) en uit andere bij de persoon horende kampdocumenten (ook in Arolsen digitaal toegankelijk) kon worden geconcludeerd wie welk(e) nazikamp(en) heeft overleefd. Van enkelen in het legesregister is geen persoonskaart van de Joodse Raad aanwezig.

De kans dat daaronder een kampoverlevende is, acht ik zeer klein. Maar daarom is ook nog van alle personen in het legesregister die de oorlog hebben overleefd, inclusief zeven niet-geregistreerden (zie tabel 13, p. 110 en bijlage 1, p. 115), naar (kamp-) informatie en hun overlijdensdatum gezocht. Van een aantal (i.c. de half-en kwartjoden) was dat niet mogelijk, óf omdat zij (gezien hun leeftijd destijds) nu nog in leven zouden kunnen zijn, óf door het niet openbaar zijn van overlijdensakten, daterend van minder dan 50 jaar geleden. De kans dat onder hen kampoverlevenden zijn, acht ik eveneens zeer klein. Om zekerheid te krijgen over de 34 personen die de nazikampen hebben overleefd, zijn verschillende controles in andere bronnen/data-bestanden uitgevoerd (zie bijlage 3).

In tabel 7 (zie p. 107) staan de namen van de 34 kampoverlevenden. Sommigen hebben in verschillende kampen verbleven; hier wordt het kamp van bevrijding genoemd. Op één persoon na, staan allen in het legesregister en is van hen een persoonskaart van de Joodse Raad (en/of soms kampdocumenten) in Arolsen aanwezig.

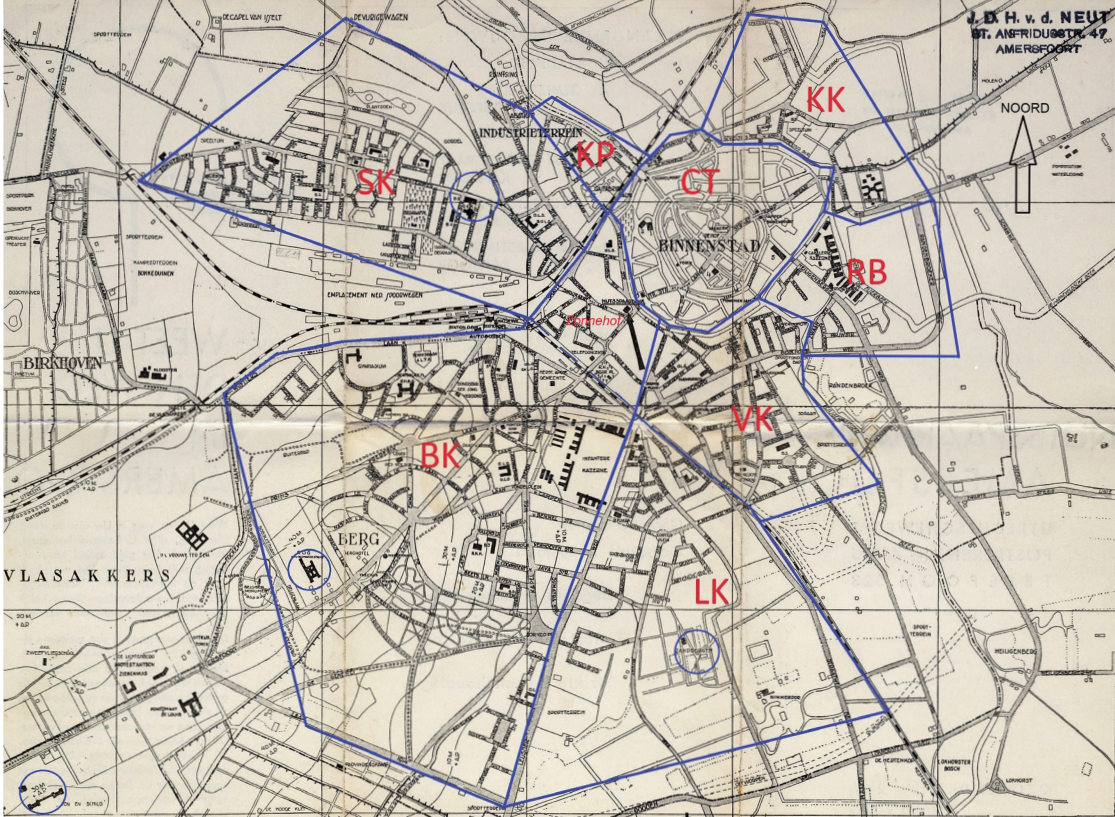
Waar woonden zij?

Woonadressen

De adressen van de 671 voljoden (tabel 3, p. 98) waren te achterhalen; meermaals inwonend. Van de 91 halfjoden waren vier adressen vooralsnog niet te vinden. Deze vier betreffen allen jonge mensen; hun geboortjaar varieert van 1919 tot 1935. Hun achternaam was niet te herleiden tot een ouderlijk woonadres in Amersfoort; vermoedelijk waren zij inwonend. Eén naam was in het legesregister doorgehaald.³⁷ Alle woonadressen van de 28 geregistreerde kwartjoden zijn bekend.

Woonwijkindeling

De woonadressen zijn verwerkt tot de afgebeelde woonwijkindeling van Amersfoort (kaartje p. 106, blauwe begrenzing). De grenzen van de woonwijken zijn getrokken rondom de destijds bebouwde delen van de wijken, rekening houdend met de beschikbare woonadressen van de Joodse bewoners daarbinnen. De adressen in het Bergkwartier zijn inclusief die in de huidige woonwijk Zonnehof.

- 38 De gemiddelde leeftijd was 33,5 jaar in 1945.
- 39 Door de Amerikanen bevrijd in Farsleben uit de Dodentrein; overgebracht naar een kazerne in Hillersleben (op de persoonskaarten van de bevrijde personen verkeerdt gespeld, als Hillesleben).
- 40 Voor de oorlogsgeschiedenis van de familie Ehrlich, zie: Volker Jacob en Annet van der Voort, *Anne Frank was niet alleen* (Amsterdam, 1990) 200-214. Moeder Eva Elias, evenals vader en zoon stateloos, heeft de oorlog ook overleefd (zoontje niet in lijst voetnoot 23, wel in tabel 16 opgenomen).
- 41 Onbekend als gedeporteerd vanuit Westerbork of elders. Kampdocumenten in Arolsen. Betreft *Arbeitseinsatz* in Hannover: *Zwangsarbeitslager* Ricklingen en Mühlenberg (Hamelner Chaussee).
- 42 Buitenkamp van Ravensbrück.
- 43 Het Calmeyer-besluit niet *aanmeldingsplichtig* over haar moeder, Carolina Bernardina Nabarro-Sjouerman (doorhaling moeders naam en J in het legesregister), was reden tot vrijlating op 3/5/43.

- ▲ **Woonwijkindeling Amersfoort.** Afkortingen in rood: BK = Bergkwartier, CT = Centrum, KK = Kruiskamp, KP = Koppel, LK = Leusderkwartier, RB = Randenbroek, SK = Soesterkwartier, VK = Vermeerkwartier.
- Archief Eemland, stadsplattegrond 1937, nr. 1001_371

Bevrijd! Doss: 96682 A31/026720 21-4-40 welk
Aptroot, Isidoor Simon J. J. Vengelt
Doss: 96 682 A/foort/13/5
V.Campenstraat 27, Amersfoort echtg. Aptroot-Lewij 19.2.10 Londen 22-7-12 Lucie
Engelsch kinderen: Aptroot, Ruth 13-2-38
Benno 9-5-38 Jozef
Huisvesting en voorlichting J.R.15.7.42 " Alida 20-7-42
leg. B705
Gesperret wegens: niet gesperret
Vroegere werkkring: engros-handel sportartikelen
Diploma's: U.L.O. en typen
Indruk:
Bijzonderheden: met 19.95 Hillersleben
Gezondheidstoestand: goed vanuit gevang. u.
Alg. opmerkingen: 11.3.43. Waa. 1202 B.63. 24825
13.10.43 4. A. 1202

- ▲ **Persoonskaart Joodse Raad van Isidoor Simon Aptroot.** Wbk. B. 63 = Westerbork Barak 63. BB 11-1-44, = transportdatum naar Bergen Belsen.
- Arolsen Archieven

tabel 7
Kampoverlevenden

naam	kamp van bevrijding	geboorte-jaar	leeftijd in 1945 ³⁸	bijzonderheden (J tenzij anders aangegeven)	woonwijk
Jacques Louis Michel Nijburg	Auschwitz	1909	36		BK
Benjamin Wolf	Auschwitz	1906	39		BK
Barend Zwaaf	Auschwitz	1888	57	vader van Abraham Zwaaf	LK
Abraham Zwaaf	Auschwitz	1914	31	zoon van Barend Zwaaf	LK
Isaïc Cohensius	Auschwitz	1910	35		VK
Heinz Lewin	Auschwitz	1910	35	gemengd gehuwd;	
				stateloos, niet in legesregister	VK
Jozeph Koopman	Auschwitz	1906	39	gemengd gehuwd	LK
Sonja Witstein	Auschwitz	1920	25	GI	LK
Isidoor Simon Aptroot	Bergen Belsen	1910	35	zie kopie persoonskaart	
				I.S. Aptroot ³⁹	BK
Lucie Aptroot-Lewy	Bergen Belsen	1912	33	zie voetnoot 39 en kopie	
				persoonskaart I.S. Aptroot	BK
Ruth Aptroot	Bergen Belsen	1936	9	zie voetnoot 39 en kopie	
				persoonskaart I.S. Aptroot	BK
Jozef Benno Aptroot	Bergen Belsen	1938	7	zie voetnoot 39 en kopie	
				persoonskaart I.S. Aptroot	BK
Alida Aptroot	Bergen Belsen	1941	4	zie voetnoot 39 en kopie	
				persoonskaart I.S. Aptroot	BK
Nathan Coster	Bergen Belsen	1912	33	zie voetnoot 39	BK
Hend(e)rina Barnstijn	Bergen Belsen	1914	31	zie voetnoot 39	CT
Bruno Borchard	Buchenwald	1888	57	stateloos	CT
Hans Joachim Ehrlich	Buchenwald	1919	26	stateloos, vader van Rudolf Ehrlich ⁴⁰	BK
Rudolf Ehrlich	Theresiënstadt	1942	3	stateloos, zoon van Hans Joachim Ehrlich	BK
Heintje Muller	Theresiënstadt	1887	58	zie artikel in <i>Jaarboek Flehite 2019</i>	
				p. 93-99	BK
David Alexander Wolf	Theresiënstadt	1936	9		BK
Bertha Sara Oppenheimer-Seewald	Theresiënstadt	1876	69	stateloos	SK
Frans Snoek	Dachau	1917	28	GI (correctie GII naar GI;	
				geen Calmeyer-dossier)	BK
Inge(borg) Gertrud Kamp-Meijer	Liebau (Silezië)	1911	34	stateloos	LK
Arie Tromp	Mühlenberg	1893	52	GI geen persoonskaart in de	
				Arolsen Archieven ⁴¹	SK
Johannes Hendrik Leendert Wolf	Neuengamme	1915	30	GI	BK
Ruth Sara Wertheim-Zielenziger	Neustadt Glewe ⁴²	1922	23	stateloos	VK
Clara Luisa Meijer-Wolffenstein	Vittel	1907	38	moeder van Richard Friedrich Meijer (zie Bijlage 1)	BK
Richard Friedrich Meijer	Vittel	1932	13	zoon van Clara Luisa Meijer-Wolffenstein (ibidem)	BK
Otto Birman	Westerbork	1899	46	stateloos	BK
Sara Bertha Menko-Philipson	Westerbork	1904	41		CT
Tobias David Blazer	Westerbork	1898	47	gemengd gehuwd	VK
Friedrich Bromberg	Westerbork	1888	57	gemengd gehuwd	VK
Kurt Noah	Westerbork	1907	38	gemengd gehuwd; stateloos	VK
Sieni Nabarro	Westerbork	1924	21	GI (correctie J naar GI) ⁴³	BK

* De afkortingen worden verklaard in tabel 9.

Daar woonden 26% van de Joden van het Bergkwartier (60 J, van wie tien statelozen, 5 GI en 1 GII) en 39 (van wie vijf statelozen) van de 94 Shoahslachtoffers. De Schimmelpenninckstraat en -kade zijn toegedeeld aan het Centrum, de Bisschopsweg ten westen van de Heiligenbergerbeek aan het Vermeerkwartier en ten oosten van deze beek aan Randenbroek. Het enige adres aan de Arnhemseweg ligt in het deel ten noorden van de Gasthuislaan (Vermeerkwartier). De Leusderweg is toege-deeld aan het Leusderkwartier.

Analyse stad en woonwijken

In tabel 3 staat een overzicht van het aantal Shoahslachtoffers en niet-Shoahslachtoffers. Tabel 8 is een samenvatting van dat overzicht. Een verdere analyse wordt vanuit deze aantallen hierna ge-maakt op het niveau van stad en woonwijken. De analyse-resultaten worden getoond in de vorm van overzichtstabellen, die voor zich moeten spreken Een nadere beoordeling overstijgt dit artikel. Zij zouden kunnen dienen voor b.v. sociaal-econo-

tabel 8
Samenvatting aantallen Joden (exclusief de verwerking van de correcties)

totaal aantal Joden	790	(671 J, 91 GI, 28 GII)
geregistreerd	761	(644 J, 89 GI, 28 GII)
niet-geregistreerd	29	(27 J, 2 GI)

Samenvatting aantallen Joden (inclusief de correcties)

totaal aantal Joden	784	(659 J, 100 GI, 25 GII)
geregistreerd	755	(632 J, 98 GI, 25 GII)
niet-geregistreerd	29	(27 J, 2 GI)

tabel 10
Aantal/percentages halfjoden (twee Joodse grootouders, GI) per woonwijk

woonwijk Amersfoort						Shoah-	kamp-	
naam	afk.	aantal	% stad			slachtoffers	overlevenden	
		excl.	incl.	excl.	incl.		excl.	incl.
		corr.	corr.	corr.	corr.		corr.	corr.
Bergkwartier	BK	31	38	34,1	38,0	–	1	3
Leusderkwartier	LK	18	19	19,8	19,0	–	1	1
Vermeerkwartier	VK	18	19	19,8	19,0	1	–	–
Soesterkwartier	SK	12	12	13,2	12,0	–	1	1
Centrum	CT	8	9	8,8	9,0	–	–	–
onbekend	–	4	3	4,4	3,0	–	–	–
totaal		91	100	100	100	1	3	5

misch onderzoek. Bij percentages ontstaan soms kleine verschillen door afronding op één decimaal.

Overzichtstabellen

Uit de tabellen 9, 10 en 11 blijkt dat 57% van de vol-joden woonde in het Bergkwartier en het Centrum; 34% woonde in het Leusder- en Vermeerkwartier. Van de halfjoden woonde meer dan 30% in het Bergkwartier en 38% in het Leusder- en Vermeerkwar-

tier. Ruim tweederde van de kwartjoden woonde in het Bergkwartier en Centrum. De kampoverleven-den blijkens tabel 14 voor meer dan de helft in het Bergkwartier; vier voljoden onder hen (van wie drie stateloos) in het wijkdeel *Zonnehof*. In de tabellen 10 en 11 kan door onvoldoende gegevens omtrent de overlijdens van de half- en kwartjoden geen infor-matie worden gegeven over aantallen overlevenden en tijdens de oorlog in Nederland gestorvenen.⁴⁴

tabel 9
Aantal/percentages voljoden (drie of meer Joodse grootouders, JJ) per woonwijk (exclusief correcties)

woonwijk Amersfoort		wijk totaal		Shoahslachtoffers			niet-Shoahslachtoffers			
naam	afk.	aantal	% stad	aantal	% stad	% wijk	overlevenden WOII	% wijk	gestorven '41-'45 NL	% wijk
Bergkwartier	BK	206	30,7	94	27,9	45,6	96	46,6	16	7,8
Centrum	CT	179	26,7	92	27,3	51,4	73	40,8	14	7,8
Vermeerkwartier	VK	116	17,3	69	20,5	59,5	43	37,1	4	3,4
Leusderkwartier	LK	116	17,3	51	15,1	44,0	60	51,7	5	4,3
Soesterkwartier	SK	24	3,6	13	3,9	54,2	10	41,7	1	4,2
Kruiskamp	KK	13	1,9	12	3,6	92,3	1	7,7	–	–
Koppel	KP	6	0,9	2	0,6	33,3	4	66,7	–	–
Randenbroek	RB	9	1,3	2	0,6	22,2	5	55,6	2	22,2
Westerbork (geb.)	–	2	0,3	2	0,6	n.v.t.	–	–	–	–
totaal		671	100	337	100	50,2	292	43,5	42	6,3

Aantal/percentages voljoden (drie of meer Joodse grootouders, JJ) per woonwijk (inclusief correcties)

woonwijk Amersfoort		wijk totaal		Shoahslachtoffers			niet-Shoahslachtoffers			
naam	afk.	aantal	% stad	aantal	% stad	% wijk	overlevenden WOII	% wijk	gestorven '41-'45 NL	% wijk
Bergkwartier	BK	199	30,2	94	27,9	47,2	89	44,7	16	8,0
Centrum	CT	178	27,0	92	27,3	51,7	72	40,4	14	7,9
Vermeerkwartier	VK	115	17,5	69	20,5	60,0	42	36,5	4	3,5
Leusderkwartier	LK	113	17,1	51	15,1	45,1	57	50,4	5	4,4
Soesterkwartier	SK	24	3,6	13	3,9	54,2	10	41,7	1	4,2
Kruiskamp	KK	13	2,0	12	3,6	92,3	1	7,7	–	–
Koppel	KP	6	0,9	2	0,6	33,3	4	66,7	–	–
Randenbroek	RB	9	1,4	2	0,6	22,2	5	55,6	2	22,2
Westerbork (geb.)	–	2	0,3	2	0,6	n.v.t.	–	–	–	–
totaal		659	100	337	100	51,1	280	42,5	42	6,4

tabel 11

Aantal/percentages kwartjoden (één Joodse grootouder, GII) per woonwijk

woonwijk Amersfoort						Shoah-	kamp-	
naam	afk.	aantal		% stad		slachtoffers	overlevenden	
		excl.	incl.	excl.	incl.		excl.	incl.
		corr.	corr.	corr.	corr.		corr.	corr.
Bergkwartier	BK	16	11	57,1	44,0	–	1	–
Centrum	CT	6	6	21,4	24,0	–	–	–
Leusderkwartier	LK	3	5	10,7	20,0	–	–	–
Soesterkwartier	SK	2	2	7,1	8,0	–	–	–
Vermeerkwartier	VK	1	1	3,6	4,0	–	–	–
totaal		28	25	100	100	0	1	0

tabel 12

Aantal/percentages voljoden (J), halfjoden (GI) en kwartjoden (GII) per woonwijk (exclusief correcties)

woonwijk Amersfoort		J		GI		GII		totaal	
naam	afk.	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
Bergkwartier	BK	206	26,1	31	3,9	16	2,0	253	32,0
Centrum	CT	179	22,7	8	1,0	6	0,8	193	24,4
Vermeerkwartier	VK	116	14,7	18	2,3	1	0,1	135	17,1
Leusderkwartier	LK	116	14,7	18	2,3	3	0,4	137	17,3
Soesterkwartier	SK	24	3,0	12	1,5	2	0,3	38	4,8
Kruiskamp	KK	13	1,6	–	–	–	–	13	1,6
Koppel	KP	6	0,8	–	–	–	–	6	0,8
Randenbroek	RB	9	1,1	–	–	–	–	9	1,1
Westerbork (geb.)	–	2	0,3	–	–	–	–	2	0,3
onbekend	–	–	–	4	0,5	–	–	4	0,5
totaal		671	84,9	91	11,5	28	3,5	790	100

tabel 13

Woonwijken niet-geregistreerde voljoden (J)

woonwijk Amersfoort		Shoahslachtoffers	niet-Shoahslachtoffers	
naam	afk.		gestorven '41-'45 in NL	overlevenden
Bergkwartier	BK	7	2	1
Vermeerkwartier	VK	3	–	1
Centrum	CT	2	–	1
Leusderkwartier	LK	2	–	2
Soesterkwartier	SK	1	–	1
Koppel	KP	1	–	–
Randenbroek	RB	–	–	1
Westerbork (geb.)	–	2	–	–
totaal		18	2	7
			9	

Zie ook Bijlage 1.

Aantal/percentages voljoden (J), halfjoden (GI) en kwartjoden (GII) per woonwijk (inclusief correcties)

woonwijk Amersfoort		J		GI		GII		totaal	
naam	afk.	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
Bergkwartier	BK	199	25,4	38	4,8	11	1,4	248	31,6
Centrum	CT	178	22,7	9	1,1	6	0,8	193	24,6
Vermeerkwartier	VK	115	14,7	19	2,4	1	0,1	135	17,2
Leusderkwartier	LK	113	14,4	19	2,4	5	0,6	137	17,5
Soesterkwartier	SK	24	3,1	12	1,5	2	0,3	38	4,8
Kruiskamp	KK	13	1,7	–	–	–	–	13	1,7
Koppel	KP	6	0,8	–	–	–	–	6	0,8
Randenbroek	RB	9	1,1	–	–	–	–	9	1,1
Westerbork (geb.)	–	2	0,3	–	–	–	–	2	0,3
onbekend	–	–	–	3	0,4	–	–	3	0,4
totaal		659	84,1	100	12,8	25	3,2	784	100

44 Velen van hen zouden gezien hun leeftijd destijds nu nog in leven kunnen zijn. En indien overleden, dan zijn overlijdens-akten daterend van minder dan 50 jaar geleden, niet openbaar. Van 4 GI en 1 GII is bekend dat zij in de oorlog in Nederland zijn overleden, van 20 GI en 11 GII dat zij na de oorlog zijn gestorven (en vóór 1972).

45 De aantallen inclusief correcties zijn aan-nemelijk (daarom is deze plausibiliteit ook verwerkt in de namenlijst met kampover-levenden hiervoor).

tabel 14

Woonwijken van de kampoverlevenden (exclusief correcties)

woonwijk afk.	aantal	%	J	GI	GII
BK	18	52,9	16	1	1
VK	6	17,6	6	–	–
LK	5	14,7	4	1	–
CT	3	8,8	3	–	–
SK	2	5,9	1	1	–
totaal	34	100	30	3	1

Woonwijken van de kampoverlevenden⁴⁵ (inclusief correcties)

woonwijk afk.	aantal	%	J	GI	GII
BK	18	52,9	15	3	–
VK	6	17,6	6	–	–
LK	5	14,7	4	1	–
CT	3	8,8	3	–	–
SK	2	5,9	1	1	–
totaal	34	100	29	5	0

tabel 15 Gemengd gehuwden⁴⁶

woonwijk Amersfoort		Shoah-	niet-Shoahslachtoffers					
naam	afk.	slachtoffers	gestorven	kampoverlevenden		overige overlevenden		totalen
			'41-'45 in NL					
			geregistreerd	geregistreerd	geregistreerd	niet- gereg.	geregistreerd	niet-gereg.
Bergkwartier	BK	–	1	–	–	–	12	–
Leusderkwartier	LK	–	–	1	–	–	7	1
Vermeerkwartier	VK	2	–	3	1	–	3	–
Soesterkwartier	SK	1	–	–	–	–	3	1
Centrum	CT	–	–	–	–	–	2	1
Randenbroek	RB	–	1	–	–	–	–	1
totalen		3	1	4	1	–	27	4
				5	31			
				36				

tabel 16 Woonwijken van niet-Nederlandse voljoden (J)⁴⁷

woonwijk Amersfoort		wijk totaal		niet-Nederlands aantallen					
naam	afk.	aantal J	aantal J,GI,GII	J stad	waarvan Shoah-slachtoffers	% stad J	% wijk J	% stad J,GI,GII	% wijk J,GI,GII
Leusderkwartier	LK	116	137	35	17	27,1	30,2	4,4	25,5
Bergkwartier	BK	206	253	34	18*	26,4	16,5	4,3	13,4
Vermeerkwartier	VK	118	137	32	14	24,8	27,1	4,1	23,4
Centrum	CT	177	190	21	10	16,3	11,9	2,7	11,1
Soesterkwartier	SK	24	38	5	4	3,9	20,8	0,6	13,2
Randenbroek	RB	9	9	2	2	1,6	22,2	0,3	22,2
overige woonwijken	–	19	24	–	–	–	–	–	–
totalen		669	788	129	65	100	19,3	16,4	16,4

* Van wie één Tsjech.

tabel 17 Joodse bewoners Zon en Schild, ROG, Maatschappij Zandbergen en Maria Internaat

excerpten uit de woonwijken BK, LK en SK	Shoahslachtoffers		niet-Shoahslachtoffers	
	geregistreerd	niet-geregistreerd	geregistreerd	niet-geregistreerd
Zon en Schild/Hebron (BK)	1 J	1 J	1 GI	–
ROG (BK)	1 J	2 J	3 GI en 2 GII	–
Maatsch. Zandbergen (LK)	2 J	1 J	1 J en 1 GI	–
Maria Internaat (SK)	–	–	3 GI	–
totalen	4	4	11	–
	8		11	

Zie ook bijlage 2.

tabel 18

Onderduikplaatsen

dichtbij	Amersfoort, Baarn, Bunschoten, Hoevelaken, Zeist, Zwartebroek
Friesland	Sneek, zonder nadere aanduiding
Gelderland	Doetinchem, Elburg, Gaanderen, Halle, Oldebroek, Varsseveld, Velp, Veluwe
Noord-Holland	Amsterdam, Haarlem
Overijssel	Kampen, Lemelerveld, Vriezenveen

Voljoodse onderduikers en emigranten

Onderduik

Hier volgen twee berekeningen om te komen tot het aantal voljoodse onderduikers dat de oorlog heeft overleefd.

Exclusief correcties

In tabel 9 staan 292 voljoodse overlevenden van de oorlog.⁴⁸ Deze groep bestond uit 30 kampoverlevenden (tabel 14, inclusief vijf gemengd gehuwden), nog 31 gemengd gehuwden (tabel 15, kolom 7 en 8) en onderduikers. Op basis van deze aantallen kan worden geconcludeerd dat er 231 voljoodse onderduikers moeten zijn geweest die de oorlog hebben overleefd.

Inclusief correcties

Tabel 9 noemt 280 voljoodse overlevenden. Op basis van de gegevens in de tabel 14 (29 kampoverlevenden inclusief vijf gemengd gehuwden) en tabel 15 (nog 31 gemengd gehuwden, kolom 7 en 8), kan worden geconcludeerd dat er 220 voljoodse onderduikers moeten zijn geweest die de oorlog hebben overleefd.⁴⁹

In het detailonderzoek is van verschillende Amersfoortse voljoden de plaats van onderduik gevonden, vooral in het oosten en noorden (tabel 18). De meesten overleefden zo de oorlog. Van vijf onderduikers is bekend dat zij op dat adres zijn overleden. Er is geen verder onderzoek naar onderduik gedaan.

- ▲ Emigratie naar Zuid-Afrika. Advertentie D. Aptroot in *Dagblad voor Amersfoort* 16/7/1947. Aan de Stephensonstraat 20 woonde I.S. Aptroot. Isidoor Simon werd Dory genoemd. Bron in 2022: <https://teachinghistorymatters.com/2011/05/04/lets-go-2/>

46 De gegevens van de drie vrouwen, hiervoor genoemd onder *Gemengd gehuwden*, zijn in deze tabel opgenomen. Zij stonden in het legesregister, woonden in het VK, LK en BK, en hebben de oorlog overleefd.

47 Exclusief drie correcties; van J naar GI, betreffende woonwijken: 2 in BK en 1 in CT.

48 In Lodewijks, Vier Joodse gesteld op 302.

49 Bij beide berekeningen is aangenomen dat de 31 gemengd gehuwden niet waren ondergedoken.

Ter informatie: externe statistische gegevens

De Volkestelling van 1930 noemt 375 mensen van de Israëlietische gezindte in Amersfoort op een bevolking van 38.549 inwoners. Vanaf die tijd nam het aantal Joden met een paar honderd toe, door de komst van Duitse Joden die waren gevlucht voor het nationaal-socialistische regime en door vestiging van elders (o.a. moesten alle niet-Nederlandse Joden op last van de Duitse autoriteiten vanaf eind september 1940 de kustgebieden verlaten).

De Volkestelling van 1947 geeft aan dat 191 mensen van de Israëlietische gezindte in Amersfoort woonden, op een bevolking van totaal 56.657 inwoners.

De *Bevolkingsstatistiek van de gemeente Amersfoort* geeft aan dat er op 1 januari 1951 op een bevolking van 59.252 zielen 214 Joden waren: 99 mannen en 115 vrouwen. 65% woonde in het Bergkwartier, Leusderkwartier en Vermeerkwartier, 15% in de Stadskern.⁵⁰

Emigratie

In het onderzoek naar het overlijden van de niet-Shoahslachtoffers, bleek dat verschillende voljoodse overlevenden na 1945 zijn geëmigreerd. De bestemmingslanden waren: Brazilië, Canada, Palestina/Israël, Uruguay, de Verenigde Staten van Amerika, Zuid-Afrika en Zwitserland. Tien van hen waren overlevenden van de nazikampen. Ook naar emigratie is geen verder onderzoek gedaan.

Domicilie in Amersfoort

In het legesregister staan 768 Joodse inwoners van Amersfoort. Uit het onderzoek blijkt dat 27 Joodse inwoners niet in dat register worden genoemd: 25 voljoden en twee halfjoden. Op basis van deze gegevens hebben ten minste 795 Joden in de periode 1941-1945 hun domicilie in de stad gehad.⁵¹

Door de gekozen definitie van Shoahslachtoffer zijn zeven voljoden die kort na hun registratie in februari 1941 uit Amersfoort zijn verhuisd, niet in de analyse meegeteld. Wel zijn twee in Westerbork geboren, als voljoodse Shoahslachtoffers/inwoners opgenomen. Dit betekent dat ten behoeve van de analyse, het bovengenoemde aantal van 795 gedomicilieerde Joden, is omgezet naar 790 (795-7+2) Joodse inwoners van Amersfoort (671 voljoden, 91 halfjoden en 28 kwartjoden, 53% vrouw en 47% man). Percentages vrouw/man per categorie: voljoden 54/46, halfjoden 55/45 en kwartjoden 46/54.

Conclusie

Van de 784 Joodse Amersfoorters (659 voljoden, 100 halfjoden en 25 kwartjoden) woonde 32% in het Bergkwartier en 25% in het Centrum. Van de 659 voljoden zijn 337 (51%) na deportatie vermoord/omgekomen in de nazikampen. Tussen februari 1941 en het einde van de oorlog zijn in Nederland nog 42 (6%) overleden door verschillende oorzaken. 280 (42%) hebben de oorlog overleefd. Uit de nazikampen keerden 29 voljoden terug, waaronder vijf gemengd gehuwden. Bij de overige overlevenden ging het om nog 31 gemengd gehuwden en 220 voljoodse onderduikers. Van de half- en kwartjoden is een halfjoodse vrouw Shoahslachtoffer. Vijf halfjoden keerden terug uit de nazikampen.

In mijn onderzoek bleek dat tijdens de Duitse bezetting in 25 gevallen ambtelijk handmatig correcties zijn aangebracht in mijn belangrijkste bron, het legesregister. Hoewel het aannemelijk lijkt dat deze juist waren, is dat niet met zekerheid vast te stellen. Daarom zijn ook de cijfers zonder deze correcties verwerkt. In dat geval zijn de verhoudingen voor 790 Joden (671 voljoden, 91 halfjoden en 28 kwartjoden) als volgt. Van de 671 voljoden zijn 337 (50%) na deportatie vermoord/omgekomen in de nazikampen. Tussen februari 1941 en het einde van de oorlog zijn in Nederland, door verschillende doodsoorzaken, 42 (6%) voljoden overleden. 292 (43%) hebben de oorlog overleefd. Uit de nazikampen keerden 30 voljoden terug, waaronder vijf gemengd gehuwden. Bij de overige overlevenden ging het om nog 31 gemengd gehuwden en 231 voljoodse onderduikers. Van de half- en kwartjoden

is een halfjoodse vrouw Shoahslachtoffer. Drie halfjoden en een kwartjood kwamen terug uit de nazikampen.

Keren we nu terug naar het aantal van 790 Joodse inwoners. Van hen zijn dus 338 (337 voljoden en een halfjoodse vrouw) in de nazikampen vermoord of omgekomen (43%); 91% van hen in Auschwitz of Sobibor.

Het is om eerder genoemde reden niet bekend, hoeveel half- en kwartjoden in Nederland tijdens de oorlog zijn overleden. Uitgaande van het zelfde percentage in Nederland gestorven Amersfoortse voljoden (42 van de 671, afgerond 6%), schat ik dat zes halfjoden en twee kwartjoden in Nederland in de onderzoeksperiode zijn gestorven. Derhalve zouden dan *theoretisch* 110 (119 – 1 – 8) Amersfoortse half- en kwartjoden de oorlog hebben overleefd.

Bijlage 1

Toelichtingen op tabel 3 (p. 98)

Correctie op het aantal geregistreerde voljoden

Zes voljoden hebben zich in februari 1941 als inwoner van Amersfoort aangemeld, maar zijn (zeer) kort daarna verhuisd en zijn vanuit een andere woonplaats gedeporteerd naar een nazikamp en daar vermoord. Het betreft: Mauritz Nieweg (Amersfoort 19/12/1906)⁵², Mozes Polak (Amsterdam 22/3/1865)⁵³, Alexander Spee (Amsterdam 26/2/1925)⁵⁴, Gertrud Weiler (Gudensberg 14/7/1914)⁵⁵, Julius Aptroot (Hoogeveen 12/11/1921)⁵⁶ en Werner Gumpertz (Duisburg 5/9/1925).⁵⁷ Zij zijn in 2019 wel bij de Amersfoortse Joodse inwoners geteld, maar toen niet als Shoahslachtoffer onderkend en niet als zodanig opgenomen. Door vergelijking van alle namen in het legesregister met de informatie in de Arolsen Archieven, kwamen zij als nazikamp-slachtoffer naar voren. Nazikamp-slachtoffer Isaäk van Spier (Zutphen 7/3/1925 - Spytkowice 31/12/1942) was in 2019 als inwoner en Shoahslachtoffer beschouwd. In deze analyse wordt hij, evenals de andere zes, gezien de definitie van Shoahslachtoffer, toch niet bij de Amersfoortse Shoahslachtoffers opgenomen.⁵⁸ Van de 768 personen in het legesregister zijn deze zeven buiten de analyse gehouden.⁵⁹ In de analyse

wordt daarom uitgegaan van 761 geregistreerde Joden, waarvan 644 voljoden (tabel 3).

Niet-geregistreerde voljoodse Shoahslachtoffers (18)

Achttien van de 337 voljoodse Shoahslachtoffers waren niet-geregistreerd.⁶⁰ Het is aannemelijk dat alle achttien personen voljoden waren. Onder hen waren twee in Kamp Westerbork geboren, één uit voljoodse ouders en de ander onder aanname als voljoods.⁶¹

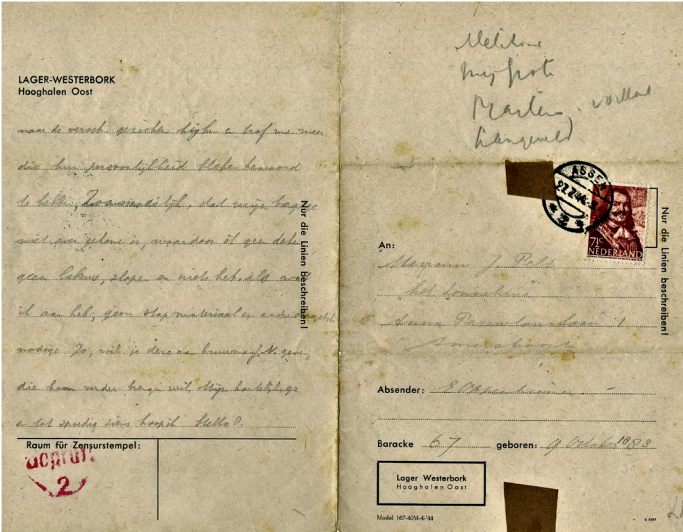
Niet-geregistreerde voljoden, niet-Shoahslachtoffer (9)

Twee niet-geregistreerden zijn in de oorlog in Nederland een natuurlijke dood gestorven; aangenomen is dat zij voljoden waren. In de Arolsen Archieven is een persoonskaart (met adres) gevonden van de Amersfoortse voljoodse (*aanname*) Irma Scheyer-Wolfstein. Zij staat niet in het legesregister en was in 2019 niet bekend. Haar echtgenoot was wel in Amersfoort als voljood geregistreerd op hetzelfde adres. Het (stateloze) echtpaar heeft de oorlog overleefd. Verder is in het Stadsarchief van Amsterdam een archiefkaart ontdekt van Max Meijer (*aanname* voljood), met zijn woonadres in Amersfoort in 1940 en 1941. Hij staat niet in het legesregister, maar wordt wel daarin bij zijn echtgenote als partner genoemd. Er zijn geen gegevens

⁵⁰ Deze statistiek is met deze bronvermelding opgenomen in het kerkblad van de Joodse gemeente Amersfoort *Ons Contact*, 7: 2 (november 1951) 7. Deze bron is ter inzage gekregen van familie R. Mayer-Hirsch in Amersfoort.

⁵¹ Inclusief de zeven inwoners die kort na hun registratie naar elders zijn verhuisd (zie voetnoot 59). De gemeente Amersfoort telde in de oorlogsjaren rond 51.000 inwoners.

- 52 Vanaf 4/9/1936 Amersfoort, 24/3/1941 naar Assen. Persoonskaart Stadsarchief Amsterdam (SAA).
- 53 Vanaf 1/3/1941 Amersfoort, 13/5/1941 naar Amsterdam. Persoonskaart SAA en *ibidem* van echtgenote Sameline Polak-van Leer.
- 54 Vanaf 10/6/1940 Amersfoort (in *Rijks Opvoedingsgesticht voor jongens*; niet opgenomen in tabel 17), 13/6/1941 naar Arnhem. Persoonskaart SAA.
- 55 Vanaf 8/11/1940 Amersfoort, 3/3/1941 naar Arnhem. Persoonskaart SAA.
- 56 Vanaf 12/2/1940 Amersfoort, 24/2/1941 naar Groningen. Persoonskaart Bureau Vestigingsregister Den Haag.
- 57 Vanaf 31/5/1939 Amersfoort (in *Maatschappij Zandbergen*; niet opgenomen in tabel 17), 23/5/1941 naar Apeldoorn. Persoonskaart Bureau Vestigingsregister Den Haag.
- 58 Vanaf 17/10/1940 Amersfoort, 5/5/1942 naar Maastricht. Persoonskaart Historisch Centrum Limburg.
- 59 Hun namen staan ook niet op de *Gedenkrol*, niet in het SHA-bestand en niet in Bijlage II van Ribbens.
- 60 In Lodewijks, Vier Joodse werden 339 Amersfoortse Shoahslachtoffers genoemd (338 voljoden en één halfjoodse vrouw); in deze analyse is, gezien de definitie van Shoahslachtoffer, Isaäk van Spier (J) buiten beschouwing gelaten en betreft het 338 Shoahslachtoffers (337 J en 1 GI).
- 61 In Lodewijks, Vier Joodse werden twee geboren en overleden in concentratiekamp Westerbork genoemd. In Jaarboek 2020 staat een correctie onder Colofon: één overleden in Westerbork, de andere is vermoord in Auschwitz (Victor Jochanan Buzaglo); zie ook voetnoot 22.
- 62 Zie ook voetnoot 27, Shoahslachtoffer GI in de paragraaf *Christen-Joden*.
- 63 Reden correctie, bij haar zus voetnoot 43.
- 64 Registratiecategorie is gewijzigd van GII naar GI.
- 65 AE, stads- c.q. gemeentebestuur Amersfoort 1811-1945 (bnr 0002.01), inv. nr. 4007.
- 66 Gemeente Den Haag, inv. nr. 0354-01/486. Zij stond niet bij de gememoreerden in voetnoot 26.

- ▲ Bladzijde uit een brief van Estella Oppenheimer uit Westerbork, 27/2/1944.
- Los Angeles Museum of the Holocaust, RG-72.03.08.11.
- Volledige brief: <http://www.lamoth.info/index.php?p=digitalibrary/digitalcontent&id=4520>

van hem bekend in Arolsen, noch bij het Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Zijn echtgenote en zoon, die op hetzelfde adres in Amersfoort hebben gewoond, overleefden het nazikamp Vittel. Uit zijn woonadressen in 1946 op de archiefkaart en zijn overlijdensadvertentie in NRC 17/2/1982, blijkt dat hij de oorlog heeft overleefd.

Zeven niet-geregistreerde voljoden, de genoemde twee en vijf gemengd gehuwden, hebben de oorlog overleefd.

Halfjoden

Estella Oppenheimer (Almelo, 9/10/1883 - Auschwitz 6/9/1944) is het enige Shoahslachtoffer van de Amersfoortse halfjoden.⁶² Twee halfjoden zijn in het detailonderzoek toevallig 'ontdekt' als niet-geregistreerd. Beiden hebben de oorlog overleefd. Een persoonskaart van Wilhelmina Nabarro is in de Arolsen Archiven gevonden (waarop zowel J als GI staat).⁶³ En Engbert Edith Harmsen staat ten onrechte als Shoahslachtoffer op de *Gedenkrol* en in Bijl. II van Ribbens. Verder is niet bekend hoeveel halfjoden zich niet hadden laten registreren.

Kwartjoden

Van de kwartjoden heeft Frans Snoek (Amersfoort, 25/4/1917), de nazikampen Vught, Amersfoort, Natzweiler en Dachau overleefd.⁶⁴ Hij is op 29/4/1945 in Dachau bevrijd en is op 2/7/1949 in Den Haag overleden.

Bijlage 2 Joodse bewoners van vier instellingen

In december 1942 moesten alle medische instellingen een opgave bij de gemeente indienen betreffende het aantal aanwezige Joden (voljoden). In totaal verbleven toen 29 Joden in 32 instellingen (ziekenhuizen, militair hospitaal, gestichten, pensions, weeshuizen, een kraamkliniek, gasthuizen, rusthuizen en kloosters). Negen van hen hadden domicilie in Amersfoort, de overigen kwamen uit andere woonplaatsen. Zes verbleven in de ziekenhuizen Sint Elisabeth en De Lichtenberg en drie in Zon en Schild/Hebron (N.H. gestichten voor zenuw- en geesteszieken). 28 instellingen leverden een nihil-opgave, waaronder het Rijks Opvoedingsgesticht voor jongens (ROG), Opvoedingsinstelling Maatschappij Zandbergen en het Maria Internaat.⁶⁵ In december 1942 waren al enkele voljoodse bewoners vertrokken/gedepoteerd, zij staan dus niet in de opgaven (betreft 3 J ROG en 2 J Zandbergen). In tabel 17 staat een overzicht van de in Amersfoort gedomicilieerden die in vier instellingen (exclusief de ziekenhuizen) hebben verbleven.

De drie Joodse bewoners van Zon en Schild en Hebron (omcirkeld, linksonder op de kaart, buiten de woonwijk BK) zijn toegedeeld aan het Bergkwartier, evenals de acht Joodse bewoners van het ROG (omcirkeld, in de woonwijk BK). Vijf Joodse bewoners verbleven in Mij. Zandbergen (omcirkeld in de woonwijk LK). Drie meisjes (GI), gevlucht uit Duitsland, van wie twee zusjes, verbleven in het R.K. Maria Internaat, Oude Soesterweg 2, bij de Sint-Henricuskerk, nu Noordewierweg (omcirkeld in de woonwijk SK). Zij stonden geregistreerd als minvermogen (nihil-opgave) en hebben de oorlog overleefd.

De halfjoodse vrouw (GI) in Zon en Schild was minvermogen (nihil-opgave). De vijf niet-Shoahslachtoffers in het ROG, waren zgn. *regeringskinderen*, deze jongens waren minvermogen. In het legesregister waren bij hen correcties aangebracht: doorhalingen bij 1 GI en 1 GII en reductie van de leges voor 2 GI en 1 GII.

De halfjoodse (GI) in de Maatschappij Zandbergen was Sophie Adriana Catharina Enthoven (Nijmegen 15/4/1901-

Enschede 25/5/1991), hoofdassistent bij de instelling. Zij was Ned. Hervormd volgens het Bevolkingsregister van de Gemeente Den Haag en was verpleegster van beroep.⁶⁶ De vier anderen waren voljoodse tieners.

Bijlage 3 Geraadpleegde bronnen m.b.t. kampoverlevenden

- Archief Eemland, archief stads-/gemeentebestuur Amersfoort 1811-1945 (bnr 0002.01), inv. nr. 4367 (betreft registratie op grond van Verordening 6/1941)
- Arolsen Archiven (<https://arolsen-archives.org/suchen-erkunden/suche-online-archiv/>)
- Holocaust Survivors and Victims database, US Holocaust Memorial Museum (www.ushmm.org/online/hsv/person_advance_search.php)
- Herinneringscentrum Kamp Westerbork: Bevrijdingsverhalen (www.bevrijdingsportretten.nl)
- Yad Vashem Digital Collections/Shoah names database (www.yadvashem.org)
- Kees Ribbens, *Zullen wij nog terugkeren....': de jodenvervolgving in Amersfoort tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Amersfoort, 2002)
- Digitale kranten en adresboeken in Archief Eemland en digitale kranten in Delpher (www.delpher.nl)
- *Gedenkrol* in Archief Eemland (<https://gedenkrol.archiefeemland.nl>)
- Digitale adresboeken Zeist, Baarn en Soest
- CBG/Centrum voor Familiegeschiedenis (<https://cbg.nl>), persoonskaarten en Calmeyer-dossiers
- Diverse genealogische (familie-)websites, overlijdensadvertenties en begraafplaatswebsites
- Stiftung Gedenkstätten Buchenwald und Mittelbau-Dora (i.c. Totenbücher, www.buchenwald.de/483/)
- Stichting Duitse oorlogskinderen in Nederland (<https://www.dokin.nl>)
- Stadsarchief Amsterdam, persoonskaarten
- www.wiewaswie.nl
- www.joodsmonument.nl
- www.oorlogsgravenstichting.nl
- www.holocaustnamenmonument.nl
- www.vriendenkringneuengamme.nl
- www.herdenkingsstenenamersfoort.nl
- www.archiefeemland.nl/bronnen/personen/persons
- www.hetutrechtsarchief.nl/onderzoek/resultaten/personen-mais